

مجلس دوازدهم: دین‌داری پایدار

حجت‌الاسلام والمسلمین محمد سبحانی نیا*

اشاره

دین و اخلاق، همواره در حیات فکری و معنوی بشر نقش اساسی و مهم داشته‌اند؛ ولی به تناسب شرایط جامعه و بروز موانع، میزان پایداری افراد به دین و اخلاق، دچار شدت و ضعف می‌شود. چه بسا انسان‌هایی که در شرایط و حالات معمولی، به آموزه‌های دینی عمل می‌کنند؛ اما در برابر مشکلات و سختی‌ها، باز پس می‌زنند. حال این سؤال مطرح می‌شود که ابعاد و نشانه‌های پایداری در دین چیست؟ و عوامل موثر در ایجاد یا رسیدن به استقامت در دین کدام‌اند؟

معنای دین

دین در لغت، به معنای جزا، اطاعت، ملک و یا قرض آمده است؛^۱ اما در اصطلاح، تعاریف فراوانی از آن شده است. واژه «دین»، بیش از نود بار در قرآن با معانی مختلف به کار رفته است. در روایات معصومان علیهم‌السلام، دین بیشتر به معنای: ایمان، یقین، حب و بغض قلبی، معرفت‌داشتن، دوستی‌ورزیدن، اخلاق نیکو، نورانیت، عزت، طلب علم و یا مایه حیات به کار رفته است.^۲ در واقع این معانی، بیشتر ناظر به کارکردهای دین و دین‌داری بوده است. دین مبتنی بر وحی، شامل بخش‌های گوناگون عقاید، اخلاق و احکام است و در همه ابعاد زندگی افراد جریان دارد.

معنای دین‌داری

دین‌داری، با دین فرق می‌کند؛ دین‌داری، التزام به دین است و دارای نشانه‌هایی جز آن است که

* عضو هیئت علمی دانشگاه کاشان.

۱. سید حسن مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۳، ص ۲۶۸-۲۶۹.

۲. محمد محمدی ری‌شهری، میزان الحکمه، ج ۳، ص ۳۷۰-۳۷۲، ۳۷۵، ۳۷۸ و ۳۹۵.

ما در ظاهر برداشت می‌کنیم. از آموزه‌های اسلامی به دست می‌آید که دین‌داری، رابطه تنگاتنگی با اخلاق‌مداری دارد. عبادت ظاهری مانند نماز و روزه را نمی‌توان معیار ارزش و باایمان‌بودن افراد قرار داد؛ زیرا ممکن است فرد بدون توجه به روح عبادت، آن اعمال را انجام دهد و با به انگیزه‌های غیر خدایی به عبادت اشتغال ورزد. چنین عبادتی، هیچ‌گونه تأثیری در تکامل روح و پیشرفت فضایل اخلاقی در انسان ندارد. بر این اساس، امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

«لَا تَنْظُرُوا إِلَى طُولِ رُكُوعِ الرَّجُلِ وَ سُجُودِهِ فَإِنَّ ذَلِكَ شَيْءٌ اِعْتَادَهُ فَلَوْ تَرَكَهُ اسْتَوْحَشَ لِدَلِكِ وَلَكِنْ اَنْظُرُوا إِلَى صِدْقِ حَدِيثِهِ وَ اَدَاءِ اَمَانَتِهِ؛^۱ برای شناخت نیکی و درستکاری کسی، به رکوع و سجده طولانی او نگاه نکنید؛ زیرا چه بسا این رکوع و سجده طولانی، چیزی است که آن شخص به آن عادت پیدا کرده است. در این صورت، اگر آن را ترک نمایید، وحشت‌زده گردد؛ اما به راست‌گویی و رعایت حقوق دیگران و ادای امانتش نگاه کنید.»

اهمیت و ضرورت ثبات قدم در دین‌داری

ایمان به دو نوع «مستقر یا ثابت» و «مستودع یا عاریه‌ای» تقسیم می‌شود. از نگاه اسلام، ایمانی ارزشمند است که برخاسته از صمیم جان بوده، ریشه در وجود آدمی داشته باشد. قرآن مجید در وصف مؤمنان راستین می‌فرماید: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ»^۲ مؤمنان راستین، تنها کسانی هستند که به خدا و رسولش ایمان آورده، هرگز شک و تردید به خود راه ندادند و با اموال و جان‌های خویش در راه خدا جهاد کردند؛ آنها راست‌گویان‌اند.»

قرآن کریم انسان‌های با ایمان مستقر را به درخت طیبه تشبیه می‌کند و می‌فرماید: «كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ»^۳ کلمه طیبه (سخن و ایمان) پاک، همانند درختی پاک است که ریشه‌اش ثابت و شاخه‌اش در آسمان است.»

خداوند در این تمثیل، کلمه طیبه را درختی می‌داند که دارای ویژگی‌های متعددی است؛ از جمله:

۱. موجودی است دارای رشد و نمو؛ یعنی بی‌روح و جامد نیست؛ بلکه از حرکت و پویایی

۱. کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۰۵.

۲. سوره حجرات، آیه ۱۵.

۳. سوره ابراهیم، آیه ۲۴.

برخوردار می‌باشد.

۲. این درخت، از هر نظر، یعنی: منظره، میوه، شکوفه، گل و حتی سایه‌اش نیز پاکیزه است.

۳. اصل و ریشه آن، ثابت و مستحکم است؛ به طوری که طوفان‌ها و تندبادها نمی‌توانند آن را از جا برکنند.

۴. شاخه‌های این درخت، رو به بالاست؛ یعنی در یک محیط پست و محدود نیست؛ بلکه دارای کمال و درستی است.

۵. این درخت، درختی پُربار است؛ نه همچون درختانی که میوه و ثمری ندارند. بنابراین، مولّد است.

۶. در هر فصل، یعنی در هر زمانی که انسان به سوی شاخه‌هایش دست دراز کند، بی‌نصیب بر نمی‌گردد.^۱

امام علی علیه السلام یکی از اوصاف پارسایان را ثبات قدم در راه دین می‌داند و می‌فرماید: «فَمِنْ عِلْمَةِ أَحَدِهِمْ أَنْتَ تَرَى لَهُ قُوَّةً فِي دِينِهِ»^۲ از نشانه‌های دیگرشان، آن است که هر کدام دارای نیرومندی در دین هستند.»

آنان که شب‌ها را به عبادت و مناجات و ارتباط عمیق با خداوند می‌گذرانند و در روزها علم و حلم را با هم دارند، در همه ابعاد دین‌داری قوت دارند. در بُعد فکری، آن‌قدر محکم هستند که اگر آنها را در مرکز شبهات قرار دهند، نه تنها متزلزل نمی‌شوند و شک و شبهه در عقایدشان رخنه نمی‌کند، بلکه ثابت‌قدم‌تر هم می‌شوند و عرصه‌ای را که به ظاهر تهدیدی برای دین‌داری است، به یک فرصت استثنایی تبدیل می‌کنند. در بُعد اخلاقی نیز هیچ بهانه‌ای را موجه نمی‌دانند و آلوده‌بودن شرایط محیطی و زمانی و هم‌نشینیان بد، هرگز خللی در دین‌داری و شخصیت متدین ایشان، وارد نمی‌کند.

امام کاظم علیه السلام به فضل بن یونس فرمود: «این دعا را بسیار بخوان: اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْنِي مِنَ الْمُعَارِينَ»^۳ خدایا! مرا از مُعارین قرار مده.»

مُعارین، یعنی دین‌داران عاریه‌ای که دین را در خدمت دنیا و منافع خود می‌خواهند. در روایتی،

۱. ناصر مکارم شیرازی و دیگران، تفسیر نمونه، ج ۱۰، ص ۳۳۳.

۲. صبحی صالح، نهج البلاغه، خطبه ۱۹۳.

۳. کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۷۳.

امام صادق علیه السلام معارین را چنین معنا کرده است: «إِنَّ الْعَبْدَ يُصْبِحُ مُؤْمِنًا وَيُمْسِي كَافِرًا وَيُصْبِحُ كَافِرًا وَيُمْسِي مُؤْمِنًا وَقَوْمٌ يَعَارُونَ الْإِيمَانَ ثُمَّ يُسَلَبُونَهُ وَيُسَمَّوْنَ الْمُعَارِينَ؛^۱ همانا بنده گاهی صبح می‌کند در حال ایمان، و شام می‌کند در حال کفر، و گاهی صبح می‌کند در حال کفر، و شام می‌کند در حال ایمان. گروهی از مردم، ایمانشان عاریه‌ای است و پس از مدتی، ایمان از آنها سلب می‌شود. اینان، مُعَارِین هستند.»

نشانه‌های پایداری در دین‌داری

۱. استقامت در راه هدف

در مسیر دین‌داری، دشواری‌ها و موانع بسیاری به وجود می‌آید که بدون صبر و تقوا و استقامت و استواری، نمی‌توان از آنها عبور کرد. رسول خدا صلی الله علیه و آله یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های افراد مؤمن را ثابت‌قدم‌بودن در مسائل دینی می‌داند و می‌فرماید: «الْمُؤْمِنُ أَشَدُّ فِي دِينِهِ مِنَ الْجَبَالِ الرَّاسِيَةِ وَ ذَلِكَ أَنَّ الْجَبَلَ قَدْ يُنْحَتُ مِنْهُ وَالْمُؤْمِنُ لَا يَقْدِرُ أَحَدٌ عَلَى أَنْ يُنْحَتَ مِنْ دِينِهِ شَيْئًا وَ ذَلِكَ لِصُنَّةِ بَدِينِهِ وَ شُحِّهِ عَلَيْهِ؛^۲ مؤمن در دینش از کوه‌های بلند هم سخت‌تر و پابرجاتر می‌باشد؛ چون با کنندن و تراشیدن کوه‌ها می‌توان در آن نقصان پدید آورد؛ ولی از مؤمن نمی‌شود چیزی کاست. همانا او به دینش بخل می‌ورزد و چیزی از آن را به دیگران نمی‌دهد.»

عبدالله بن حذافه، الگوی استقامت

از مسلمانانی که درس استقامت و پایداری به مردم دنیا تعلیم داده‌اند، سرباز دلیر و قوی‌قلبی به نام عبدالله بن حذافه می‌باشد. عبدالله از یاران پیامبر صلی الله علیه و آله بود که در زمان فرمان‌روایی عمر، با گروهی از مسلمانان گرفتار رومیان شد. دشمن، دیگ‌هایی آکنده از روغن زیتون به جوش آورد و با سنگدلی، یکی از مسلمانان را که تن به نصرانیت نداد، به درون دیگ روغن افکند. لحظه‌ای بعد استخوان‌هایش در سطح روغن روی دیگ نمایان شد. پس از او، عبدالله را آوردند. به او نیز پیشنهاد کردند: «اگر دست از جان نشسته‌ای، دست از اسلام بشوی.» پاسخ داد: «هرگز!» بنابراین، او را به سوی دیگ‌ها بردند؛ اما دیدند که او اشک می‌ریزد. یکی از سران سپاه دشمن گفت: «برگردانیدش، پشیمان شده است.» عبدالله جواب داد: «نه، پشیمان نیستم.» سپس، در

۱. همان، ص ۴۱۸.

۲. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۶۴، ص ۲۹۹.

پاسخ این سؤال که: «پس چرا گریه می کنی؟»، گفت: «گریه شوق و حسرت است؛ شوق شهادت، و حسرت از آنکه بیش از یک جان ندارم تا در راه ایده خویش فدا کنم.» آن سردار، از دلیری او به شگفت آمد و در دل او را بسیار ستود و گفت: «بیا سرم را ببوس و آزاد باش!» پاسخ داد: «هرگز!» گفت: «نصرانی شو تا دخترم را به عقد تو درآورم و نیمی از آنچه دارم نیز به تو واگذارم.» باز جواب منفی شنید. گفت: «پس، سرم را ببوس تا تو و هشتاد تن از مسلمانان را، آزاد کنم.» عبدالله که می دید با این عمل، جان دیگر مسلمانان را خواهد خرید، پذیرفت و سر او را بوسید و همه آزاد شدند.^۱

۲. حفظ ایمان در محیط‌های ناسالم

برخی برای توجیه رفتار ناشایست خود، محیط فاسد را بهانه می کنند؛ درحالی که محیط و عوامل دیگر، نقش و تأثیر تام و کامل در انحراف انسان ندارد. آنچه حرف اول را می زند، اراده آدمی است. افراد باایمان، تسلیم محیط ناسالم نشده، در شرایط نامساعد نیز از باورهای خود دفاع می کنند؛ برای مثال، آسیه، همسر مرد ثروتمند و مقتدری است که تمام امکانات مادی را در اختیار دارد؛ اما به سبب ظلم و طغیانش، از او ابراز تنفر می کند. او هرگز مقهور جبر تاریخ نگشته؛ بلکه خود تاریخ ساز می شود. فرعون گاهی او را تهدید می کرد و زمانی با تطمیع و وعده‌های دلفریب و شیرین، همسرش را دلگرم می ساخت؛ اما همه این کارها، بیهوده بود؛ زیرا آسیه دل به خدا داده بود.

قرآن مجید آسیه، همسر فرعون را به عنوان الگوی ایمان پایدار مطرح کرده است: «وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِّلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَةً فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِّنْ فِرْعَوْنَ وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ»^۲ و برای کسانی که ایمان آورده‌اند، خدا همسر فرعون را مثل آورده؛ آنگاه که گفت: پروردگارا! پیش خود در بهشت خانه‌ای برایم بساز و مرا از فرعون و کردارش نجات ده و مرا از دست مردم ستمگر برهان.» شخصیت انسانی و ایمانی، کار این زن را به جایی می رساند که در کاخ زمینی فرعون به سر برد؛ ولی کاخ نشین آسمانی بهشت شود. او سرانجام در راه عقیده خود، به طرز وحشتناکی به شهادت

۱. شیخ عباس قمی، سفینه البحار، ج ۲، ص ۱۲۸.

۲. سوره تحریم، آیه ۱۱.

رسید. فرعون فرمان داد دست و پای آسیه را به چهارمیخی که در زمین نصب کرده بودند، بستند. از این رو، در قرآن فرعون به عنوان ذوالاوتاد (صاحب میخ‌ها) یاد شده است.^۱ آسیه را در برابر تابش سوزان خورشید نهادند و سنگ بسیار بزرگی را روی سینه‌اش گذاشتند. او نیمه‌نیمه نفس می‌کشید و در زیر شکنجه بسیار سخت، جان داد؛ اما از ایمان و باورش دست برداشت.^۲

۳. حفظ ایمان در شرایط دشوار

دین‌داری پایدار، ریشه‌دار و فراگیر است. بعضی از مردم بدون آنکه باورهای دینی در عمق وجودشان رسوخ کرده باشد، تظاهر به دین‌داری می‌کنند؛ درحالی‌که در شرایط سخت و دشوار، صحنه را خالی می‌نمایند و چه بسا رنگ عوض می‌کنند. امام علی علیه السلام در یکی از خطبه‌ها، زبان به نکوهش انسان‌های ضعیف‌الایمان گشوده و فرموده است: «مردم به اندکی از دنیا که می‌رسند، شاد می‌شوند؛ ولی مقدار زیادی از آخرت که از دستشان می‌رود، غصه نمی‌خورند و یا برای اندک دنیایی که از دست می‌دهند، آشفته می‌شوند و آخرت را از یاد می‌برند.» ایشان در ادامه می‌افزاید: «صَارَ دِينَ أَحَدِكُمْ لِعَقَّةٍ عَلَى لِسَانِهِ؛^۳ دین هر یک از شما، لقلقه زبانش شده است.»

راه‌های ایجاد استقامت در دین‌داری

عواملی که باعث استقرار و تثبیت ایمان در وجود انسان می‌گردند، عبارت‌اند از:

۱. افزایش و تقویت یقین

امام علی علیه السلام فرموده‌اند: «قَوُّوا إِيمَانَكُمْ بِالْيَقِينِ فَإِنَّهُ أَفْضَلُ الدِّينِ؛^۴ ایمان خود را توسط یقین، قوی و محکم گردانید. پس، به درستی که آن، بافضیلت‌ترین دین است.»

۲. استمداد از خدا

برای رسیدن به اهداف عالی معنوی، علاوه بر تصمیم و اراده، باید از نیروی توفیق نیز بهره‌مند شد. استقامت در دین نیز از این قاعده مستثنا نیست. عنایت خداوند وقتی حاصل می‌شود که

۱. سوره فجر، آیه ۱۰.

۲. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۳، ص ۱۶۴.

۳. صبحی صالح، نهج البلاغه، خطبه ۱۱۳.

۴. تمیمی آمدی، غرر الحکم، ج ۴، ص ۵۱۲.

آدمیان در مسیر هدایت گام بردارند. در این صورت، خداوند آنان را به حال خودشان نمی‌گذارد؛ بلکه جهت تقویت ایمان و اراده بندگان مخلص خویش، ملائکه را از آسمان نازل می‌نماید. قرآن مجید به پیامبر اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌فرماید: «وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَإِذَا لاتَّخَذُوكَ خَلِيلًا * وَلَوْلَا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتُمْ تَرُكُنْ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا * إِذَا لَأَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا^۱» نزدیک بود کافران تو را از آنچه به تو وحی کرده‌ایم، منصرف کنند، تا جز قرآن را به ما نسبت دهی، و آنگاه تو را به دوستی گیرند و اگر ما تو را استوار و پا برجا نمی‌داشتیم، دور نبود که اندکی به آنان بگرایی و اگر چنین می‌کردی، در این صورت، عذاب دنیا و عذاب آخرت را چندین برابر به تو می‌چشانندیم. سپس، در برابر ما یار و یاور نمی‌یافتی.»

از این آیات می‌فهمیم که اگر خداوند بندگان را یاری ندهد و آنان را ثابت نگه ندارد، ثابت و استوار نمی‌مانند.

۳. انس با قرآن

خداوند متعال می‌فرماید: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ^۲» مؤمنان، تنها کسانی هستند که هرگاه نام خدا برده شود، دل‌هایشان ترسان می‌گردد و هنگامی که آیات او بر آنها خوانده می‌شود، ایمانشان فزون‌تر می‌گردد و تنها بر پروردگارشان توکل دارند.»

استاد جوادی آملی می‌گوید: «بهترین راه صلاح، انس با قرآن است. قرآن، حبل (ریسمان) الهی است که انس با آن و تدبر در آن و ایمان و عمل به آن، انسان را بالا می‌برد و به مقام صالحین ملحق می‌سازد؛ تحت ولایت‌الله قرار می‌دهد. اگر انسان مشمول ولایت‌الله بود، آموزش را خدا اداره می‌کند و در آن مقام، دیگر راهی برای وسوسه و رخنه اهریمن نیست.»^۳

انس و تلاوت قرآن، چون انسان را زیر پوشش ولایت الهی می‌برد، وسوسه‌های تبلیغات سوء، بر باورهای دینی او اثر نمی‌کند؛ به‌خصوص اگر قرآن در فصل شکوفایی عمر، یعنی سن جوانی و نوجوانی خوانده شود. در روایات آمده است: «مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ وَهُوَ شَابٌّ مُؤْمِنٌ اِحْتَلَطَ الْقُرْآنُ

۱. سوره اسراء، آیه ۷۳ - ۷۵.

۲. سوره انفال، آیه ۲.

۳. عبدالله جوادی آملی، قرآن در قرآن، ص ۲۳۷ - ۲۴۰.

تو می‌خوانیم؛ برای اینکه به وسیله آن، دلت را ثابت و استوار بداریم.»
کسی که می‌خواهد به ثبات و پایداری در دین برسد، باید با دقت داستان‌های قرآنی را دنبال کند و از آنها درس صبر و استقامت در راه خدا را بیاموزد. در این صورت، او شیخ الانبیاء، حضرت نوح علیه السلام را می‌بیند که در مدت ۹۵۰ سال دعوت مردم به خدا، همانند کوهی عظیم ثابت‌قدم ایستاده و لحظه‌ای آرام نمی‌گیرد. یا ابراهیم خلیل علیه السلام را می‌نگرد که در برابر همه آزمایش‌های الهی، ثابت و استوار می‌ایستد و بالاترین نمره را از آن خود می‌کند و در کارنامه او می‌خوانیم: «وَ اِذْ ابْتَلَىٰ اِبْرٰهٖمَ رَبُّهُ بِكَلِمٰتٍ فَاَتَمَمَهَاۗ ۙ و [به خاطر آورید] آنگاه که خدای ابراهیم، او را با وسایل گوناگون امتحان کرد و او به‌خوبی از عهده آزمایش برآمد و آنها را به تمام و کمال و به بهترین وجه، انجام داد.»

همچنین، در حین تلاوت قرآن، به احسن القصص، یعنی داستان یوسف صدیق علیه السلام با دیده بصیرت می‌نگریم و مقاومت او را در برابر شیطان، نفس اماره و زنی مکار و حيله‌گر می‌بینیم؛ به‌گونه‌ای که زندگی داخل زندان را بر تسلیم شدن در برابر نفس و شیطان و آلوده شدن به گناه ترجیح می‌دهد. آیا ما هم در برابر نگاه حرام، افتخار پیروی از یوسف نبی علیه السلام را می‌کنیم و در مدرسه یوسف شاگرد خوبی هستیم؟ خوشا به حال مؤمنی که پیرو یوسف صدیق علیه السلام است و همواره دامان خویش را از گناهان پاک نگاه می‌دارد.